

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – бакалавр

на тему: «СТАВЛЕННЯ БАПТИСТСЬКИХ ГРОМАД В УРСР ДО
РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (НА ПРИКЛАДІ З'ЇЗДУ 1963 Р.)»

Виконала студентка 4-го року навчання
напряму підготовки 6.020302 Історія
Барановська Олена Андріївна

Керівник: Шліхта Наталя Василівна
Ph.D., кандидат історичних наук, доцент

Рецензент: Будз Катерина Миколаївна
кандидат історичних наук

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____
«____» _____ 2018р.

Київ 2018

Зміст

Вступ.....	4
Розділ I.....	9
Діяльність ВСЄХБ як офіційної релігійної громади в УРСР	9
1.1 Огляд законодавчої бази щодо релігійних об'єднань	9
1.2 Структура та діяльність офіційних баптистських громад	12
1.3 Проблеми та виклики офіційної системи баптистських громад	18
Розділ II.....	24
Опозиція в баптистському русі УРСР	24
2.1 Оргкомітет: причини виникнення та розгортання діяльності	24
2.2. Всесоюзний з'їзд ЄХБ 1963 року.....	28
2.3 Наслідки з'їзду.....	31
Розділ III	34
Діяльність громад ЄХБ після з'їзду	34
3.1 Реакція 1966 року	34
3.2 Комунікація всередині громад	35
3.3 Дихотомія спротивів	38
Висновки.....	40
Список джерел та літератури.....	43

Умовні скорочення

ВР РРФСР - Верховна Рада Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки

ВРЦ - Всесвітня рада церков

ВСЄХБ – Всесоюзна спілка євангельських християн-баптистів

ВЦВК - Всеросійський центральний виконавчий комітет

ВЦВК - Всеросійський центральний виконавчий комітет

ЄХБ - євангельські християни-баптисти

КК РРФСР - Кримінальний Кодекс Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки

РМ – Рада міністрів

РНК – Рада народних комісарів

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

РСРК - Рада у справах релігійних культів

РСРПЦ – Рада у справах Російської православної церкви

РЦ ЄХБ – Рада церков євангельських християн-баптистів

УРСР - Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК КПРС – Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

Якщо Карл Маркс та Фрідріх Енгельс критикували навіть не саму релігію, а її соціальну функцію, адже вона нібито відволікала нижчі класи від класової боротьби, а тому була «опіумом для народу», марксизм-ленінізм заперечував її як таку, адже «нова» радянська людина мала бути вільною від цього «тягаря» забобонів. Таким чином, «релігія» і «радянськість» бачились чи не антагоністичними поняттями, які не могли існувати одночасно.¹ Але при цьому співіснували та взаємодіяли протягом усього періоду існування Радянського Союзу.

До того ж, відносини між владою та різними релігійними організаціями могли різнитися, навіть якщо вони належать до однієї деномінації. Так відбулося з євангельськими християнами-баптистами, які в процесі історичного розвитку на теренах УРСР в певний момент змінили свої ціннісні вектори за активної участі та стратегічного, здебільшого насильницького арбітражу керівництва держави. Визначальну роль у цьому зіграла внутрішня та зовнішня політика СРСР: антирелігійна кампанія і холодна війна відповідно. Зростання соціальної напруги дійшло до кульмінаційної точки – необхідності скликання всесоюзного з'їзду євангельських християн-баптистів. Саме тому він є центральним явищем мого дослідження, навколо якого проявляються різні соціальні явища.

Попри те, що тема вже пройшла етап збору фактологічного матеріалу, дослідження істориків цієї тематики вирізняються розглядом цієї проблеми в контексті політичної історії, ми ж пропонуємо дослідження з застосуванням більш різноманітного методологічного інструментарію. Відвести релігійну

¹ Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.. – Харків, 2011. – С.107-118.

проблему радянського суспільства від тієї тематики, яку дослідники називають «постархівною», а також від історії «сакру» або мучеництва.²

Мета кваліфікаційної роботи—проаналізувати відносини, комунікацію громад євангельських християн-баптистів (як офіційних, так і опозиційних) з радянською владою за умов антирелігійної політики.

З поставленої мети випливають **завдання**:

- змалювати законодавче регулювання, структуру та види діяльності офіційних громад євангельських християн-баптистів (ВСЄХБ);
- розглянути конфлікт Оргкомітету і ВСЄХБ та взаємодію з владою на основі з'їзду 1963 року;
- проаналізувати інструменти взаємодії, впливу, захисту та спротиву між атеїстичними державними структурами та релігійними громадами.

Об'єктом кваліфікаційної роботи є відносини між громадами євангельських християн-баптистів та офіційною державною владою.

Предметом кваліфікаційної роботи є конфлікт навколо з'їзду 1963 року в умовах, створених державною владою.

В основі **методологічної бази** дослідження—загальнонаукові принципи аналізу, синтезу і метод критичного аналізу джерел, а також методологію історії “знизу”. Розглядатиму явища за допомогою моделей: аналізу різних рівнів спротиву («дійсного спротиву», повсякденних виявів спротиву) (за Джеймсом Скоттом) та «ситуації, в якій можна домовитися» (за Вільямом Флетчером).³

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1961 р. по 1966 р. Вибір нижньої хронологічної межі обумовлений проявом відкритої конфронтації між ВСЄХБ та Оргкомітетом. Верхня хронологічна межа—це

² Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.. – Харків, 2011. – С.20.

³ Там само. – С. 26, 42-43.

остання хвиля репресій та прояву конфлікту. Також хронологічні рамки майже збігаються з періодом антирелігійної кампанії.

Радянські науковці намагалися пояснити наявність релігії в соціалістичному суспільстві, адже, згідно логіки марксистської ідеології, що акцентувала увагу на соціально-економічних передумовах, вона мала би зникнути як «пережиток капіталізму». Було запропоновано кілька пояснень, чому релігія все ж не зникає. Одні дослідники вважали протестантизм «сектою Заходу», що хотів впливати, таким чином, на жителів Радянського Союзу, інші ж припускали, що «альтернативні» конфесії дають людям щось, чого не може дати радянське суспільство чи партія.⁴

Історіографія

Дослідниця О. Панич структурувала історіографію по цій темі за методологічними підходами: частина дослідників, такі як Л. Мітрохін, О. Клібанова, Г. Ляліна, В. Гараджі зупиняють свою увагу на 1950-1960-х рр. - періоду динамічних якісних змін в протестантизмі, досліджуючи характер функціонування релігійних спільнот, відносини з владою, особливості світогляду та умови її збереження. Ще один з підходів вивчення цієї теми - через правозахисну призму боротьби за громадянські права та свободи. Через такий спосіб розгляду проблемних явищ описують діяльність протестантів В. Колаж «Релігія в Радянському союзі» та В. Флетчер «Радянські віруючі: релігійний сектор населення». Найбільш всеохопною на думку дослідниці О. Панич видається праця У. Заватського «Євангельський рух в СРСР після Другої світової війни». А також дослідження С. Савінського та С. Санникова. До розпаду Радянського Союзу історіографія базувалася здебільшого на тих матеріалах, які вдалося здобути з-поза «залізної завіси». У 90-х роках XX ст. інформація стала набагато доступнішою. Завдяки цьому було відкрито багато

⁴ Панич О. Євангельські християни-баптисти в СРСР після Другої світової війни: огляд історіографії / Вітчизняний євангельський протестантизм: історія, досвід, проблеми // Українське релігієзнавство. - 2011. - № 58. - С. 138.

документів, які раніше мали статус секретності, а зараз допомагають сповна вибудувати картину співіснування влади та церкви.⁵ Дослідженням протестантизму поза СРСР дала поштовх Холодна війна. Західні дослідники намагалися зрозуміти, яка насправді релігійна ситуація в цьому регіоні та як в атеїстичній країні віряни відстоюють свої релігійні переконання. Вагому частку досліджень складають матеріали Британського дослідника М. Бурдо і заснованого ним Центру вивчення релігії і комунізму (Кестон-коледжу). Видавались такі журнали, як «Релігія в комуністичних землях» (Британія), «Релігія на територіях, що перебувають під домінуванням комунізму» (США), «Релігія у другому світі» (Німеччина), журнал пострадянського періоду «Релігія у Східній Європі» (США).⁶

Джерельна база

Матеріали Центрального державного архів вищих органів влади, фонду 4648: Уполномоченный Совета по делам религий при Совете Министров СССР по Украинской ССР. Датування використаних справ збігається з хронологічними рамками дослідження. У них містяться: звіти старших пресвітерів, звернення на адресу уповноваженого, заяви віруючих, партійних і урядових інстанцій республіки, матеріали всесоюзних нарад, інформаційні та доповідні записки, листи, скарги.

Також особисті спогади доньки одного з очільників Оргкомітету Н. Вінс, і «История евангельских христиан-баптистов в СССР», видана ВСЄХБ.

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена її метою та дослідницькими завданнями. Робота складається з трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. У першому розділі розкривається діяльність ВСЄХБ, яка перебуває під контролем влади. У другому розділі поетапний розгляд відділення опозиційного крила і розвиток конфлікту навколо

⁵Панич О. Євангельські християни-баптисти в СРСР після Другої світової війни: огляд історіографії / Вітчизняний євангельський протестантизм: історія, досвід, проблеми // Українське релігієзнавство. - 2011. - № 58. - С. 139-143.

⁶ Там само. – С. 140.

з'їзду 1963 року. У третьому розділі спостереження за наслідками та змінами після конфлікту.

Розділ І

Діяльність ВСЄХБ як офіційної релігійної громади в УРСР

1.1 Огляд законодавчої бази щодо релігійних об'єднань

Політику радянської влади стосовно релігії складно назвати послідовною та однозначною. Не зважаючи на відому атеїстичну пропаганду від початку утворення СРСР, законодавче регулювання релігійного життя та волевиявлення його громадян залежало як від суспільно-політичної ситуації на місцевому рівні, так вцілому в світі. Для нас важливо окреслити основні документи, що регулювали діяльність баптистських громад і не раз згадуються членами общин при написанні звернень, скарг чи заяв, які будуть розглядатися далі.

Першочергово, 23 січня 1918 року, Рада Народних Комісарів видала декрет «Про від'єднання церкви від держави і школи від церкви». Згідно цього документу, церква мала бути відокремленою від держави, кожен громадянин має право сповідувати будь-яку релігію, або ж жодної. Дозволяється дотримання релігійних обрядів, якщо вони не порушують громадський порядок та не супроводжуються посяганням на права громадян Радянської Республіки.⁷

Проте 8 квітня 1929 року виходить Постанова ВЦВК РНК РРФСР «Про релігійні об'єднання», яка вносить пояснення щодо декрету 1918 року і встановлює певні обмеження, наприклад, релігійним об'єднанням заборонялося займатися благодійністю, а служителі могли проводити свою діяльність лише в межах свого місця проживання.⁸ А у травні внесено правки до ст.4 Конституції РРФСР, згідно яких замість «свободи релігійної та антирелігійної пропаганди» визнавалася «свобода релігійних сповідань і антирелігійної пропаганди». Ця теза підтверджується і в новій Конституції СРСР, прийнятій 1936 року.⁹

⁷ История евангельских христиан-баптистов в СССР. — М., 1989. — С. 172.

⁸Потапова Н. Политика советского государства в отношении церкви в 1940–1980 гг. (Нормативно-правовые основы регулирования) // Ленинградский юридический журнал. - 2007. - № 4. — С. 167.

⁹Там само. — С. 168.

14 вересня 1943 року при РНК СРСР створено Раду у справах Російської Православної Церкви (РСРПЦ), а пізніше, 19 травня 1944 року – Раду у справах релігійних культів (РСРК). За допомогою цих структур, через уповноважених республік та областей, радянська влада налаштовувала комунікацію з релігійними громадами.¹⁰

ЦК КПРС приймає постанову «Про деякі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді та заходи щодо її покращення» від 7 липня 1954 року. Н. Шліхта зауважує, що таким чином партія запровадила першу спробу відокремити «релігіозників» від радянських громадян.¹¹ Того ж року, 10 листопада, виходить постанова «Про помилки в проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення» як спроба реабілітації через хвилю протестів, яку викликала попередня постанова. Нею засуджувалося втручання в діяльність релігійних організацій, а також ставився акцент на науковому обґрунтуванні атеїстичного виховання.¹²

Початком антирелігійної кампанії у історіографії прийнято вважати 1958 рік. Керівництво держави демонструвало несумісність комунізму та релігії, виходить секретна постанова ЦК КПРС «Про записку відділу пропаганди та агітації ЦК КПРС по союзним республікам „Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди“».¹³

2 січня 1964 року ЦК КПРС приймає постанову «Про заходи щодо посилення атеїстичного виховання населення», того ж року відбувається заснування Інституту наукового атеїзму при Академії суспільних наук.¹⁴

¹⁰Потапова Н. Политика советского государства в отношении церкви в 1940–1980 гг. (Нормативно-правовые основы регулирования) // Ленинградский юридический журнал. - 2007. - № 4. — С. 169.

¹¹Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.. – Харків, 2011. – С. 52.

¹²Потапова Н. Политика советского государства в отношении церкви в 1940–1980 гг. (Нормативно-правовые основы регулирования) // Ленинградский юридический журнал. - 2007. - № 4. — С. 171.

¹³Там само. — С. 171-172.

¹⁴Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.. – Харків, 2011. – С. 61.

У грудні 1965 року утворюється новий державний орган – Рада у справах релігій при Раді Міністрів. Він об'єднав у собі Раду у справах Російської Православної та Раду у справах релігійних культів. Окрім підпорядкування Раді Міністрів, Рада у справах релігій співпрацювала з ідеологічним відділом ЦК КПРС та управлінням у боротьбі з ідеологічними диверсіями КДБ СРСР.¹⁵

1961 року були введені нові Кримінальні Кодекси, а 1966 – Укази президіуму ВР РРФСР «Про адміністративну відповідальність за порушення законодавства про релігійні культи», «Про внесення доповнень до статті 142 КК РРФСР », «Про застосування статті 142 КК РРФСР». Вони визначали види відповідальності у разі порушення релігійного законодавства: дисциплінарний, адміністративний (міра покарання – штраф 50 рублів) та кримінальний (три роки позбавлення волі). Адміністративному покаранню зазвичай підлягали очільники релігійних об'єднань за порушення законодавства, а кримінальному – особи, які посягали на права громадян, маскуючись виконанням релігійних обрядів чи поширювали інформацію, що закликала до порушення законодавства про культи.¹⁶

Даний перелік постанов та указів – базовий для врегулювання релігійної сфери СРСР та УРСР зокрема. Він надавав партії достатньо можливості для пристосування залежно від політичної ситуації, аби тримати релігійні громади під контролем. Також варто брати до уваги той факт, що усі вони не були по суті законами, а частина з них мала статус секретності¹⁷. З їх допомогою, використовуючи бюрократичну систему такого органу як Рада у справах релігійних культів, партійне керівництво контролювало релігійну ситуацію в державі. Через негласність частини директив, посилення громадян у своїх

¹⁵Маслова И. Совет по делам религий при совете министров СССР и Русская Православная Церковь (1965 - 1991 г.г.) // Отечественная история. - 2005. - № 6. - С. 52.

¹⁶Потапова Н. Политика советского государства в отношении церкви в 1940–1980 гг. (Нормативно-правовые основы регулирования) // Ленинградский юридический журнал. - 2007. - № 4. — С. 174.

¹⁷Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.. – Харків, 2011. – С. 46.

скаргах на певні законодавчі акти не було ефективним, що дозволяло відтягувати рішення проблеми і далі триматися своєї політичної лінії.

1.2 Структура та діяльність офіційних баптистських громад

На досліджуваних теренах євангельські та баптистські громади вперше з'являються в другій половині XIX століття. На початку XX століття вони вже об'єднуються у спілки та проводять з'їзди, як на місцевому, так і на всеросійському рівнях.¹⁸ З утвердженням радянської влади баптисти, здавалося, отримують певний простір релігійної свободи. Особливі сподівання покладалися на уже згаданий декрет від 1918 року «Про від'єднання церкви від держави і школи від церкви».¹⁹

Реєстрація общин розпочалася з 1923 року, коли влада на місцях отримала завдання реєструвати усі організації, що не приносять прибутку. Полягала вона в тому, що місцевій Раді депутатів надавався статут громади, за ним з'ясовували чи це об'єднання діє в межах закону, після чого надавалось підтвердження реєстрації. Жодним чином релігійне волевиявлення чи певну підзвітність на той момент реєстрація не передбачала. Постанова ВЦВК, яка запровадила реєстрацію уже конкретно релігійних громад, вийшла 1929 року.²⁰

На 1942 рік спілки баптистів та євангельських християн зблизились, утворивши Тимчасову спілку євангельських християн і баптистів. Ідея об'єднання назрівала ще з 1920-х років на спільних з'їздах. І ось, нарешті, сформувалась в таку структуру. До цієї спілки увійшли лідери євангельських християн (М. Орлов, Я. Жидков, О. Андреев, О. Карев) та баптистів (М. Голяев, Н Левінданто, П. Малін, Ф. Патковський).²¹

Після утворення Тимчасової спілки, два роки проводилась підготовка до всесоюзної наради євангельських християн і баптистів. Після погодження з

¹⁸ Савинский С. История русско-украинского баптизма. – Одесса, 1995. – С.23.

¹⁹ История евангельских христиан-баптистов в СССР. — М., 1989. — С. 172.

²⁰ Там само. — С. 178.

²¹ Там само. — С. 230.

владою, ця нарада відбулася в Москві 26-29 жовтня 1944 року. На ній були присутні 45 делегатів, досвідчені члени спілки. Було виголошено доповідь про діяльність Всесоюзної спілки євангельських християн з 1931 по 1944 роки, а також зачитано проект спільної резолюції євангельських християн і баптистів з приводу їх об'єднання в одну організацію.²²

До складу Всесоюзної спілки увійшли: Я. Жидков (голова), М. Голяєв, М. Орлов (товариші голови), П. Малін (казначей), О. Карєв (секретар), О. Андреев, Ф. Патковський, Н. Левінданто (члени ради).²³ Також було прийнято Положення про Союз євангельських християн і баптистів.²⁴ У 1945 році було прийнято рішення про перейменування Всесоюзної спілки євангельських християн і баптистів на Всесоюзну спілку євангельських християн-баптистів. 1945 року до спілки приєдналась деномінація п'ятидесятників.²⁵

Варто зазначити про саму структуру ВСЄХБ. На чолі баптистських громад в областях УРСР були поставлені обласні пресвітери, а над ними стояв республіканський старший пресвітер. Кожну релігійну громаду також очолював пресвітер (рукопокладений або нерукопокладений), який проводив служіння та здійснював інші релігійні таїнства.²⁶ Виконавчим органом спілки була Всесоюзна рада євангельських християн-баптистів. Також спілка мала власну канцелярію, казну, банківський рахунок, періодику у вигляді "Братского вестника". Цей журнал виходив з січня 1945 року. Від початку тираж складав три тисячі екземплярів, проте вже 1957 року збільшився до п'яти тисяч. У видавництві часопису була перерва - з 1949 по 1952.²⁷

ВСЄХБ вела співпрацю з Всесвітньою радою церков (ВРЦ). І хоча предметом уваги ВРЦ був захист релігійного волевиявлення громадян держав,

²² История евангельских христиан-баптистов в СССР. — М., 1989. — С. 231-232.

²³ Там само. — М., 1989. — С. 232.

²⁴ Там само. — С. 233.

²⁵ Там само. — С. 232.

²⁶ Вільховий Ю. Розвиток протестантських церков в Україні після Другої світової війни / Вітчизняний євангельський протестантизм: історія, досвід, проблеми // Українське релігієзнавство. - 2011. - № 58. - С. 126.

²⁷ История евангельских христиан-баптистов в СССР. — М., 1989. — С. 237-238.

вона не надто критикувала політику СРСР попри те, що 1967 року Рада церков (орган незареєстрованих баптистських громад в СРСР) надіслала звернення про те, що в СРСР кілька сотень ув'язнених за релігійні переконання.²⁸

Причина може бути в тому, що події цих років відбувалися під час розгортання Холодної війни. Тому Радянський Союз проводив потужну інформаційну пропаганду. У вересні 1960 року Рада у справах релігійних культів презентувала ЦК КПРС проект «про використання зовнішньої діяльності релігійних організацій СРСР в інтересах Радянської держави», де розкривався потенціал використання релігійних громад для покращення міжнародного іміджу.²⁹ Яскравим прикладом може слугувати політика міжнародних візитів. Старші пресвітери часто приймали у себе закордонних місіонерів, тому партійне керівництво було зацікавлене у тому, щоб верхівка ВСЄХБ була належним чином забезпечена матеріально та охоче співпрацювала з Радою у справах релігійних культів. Для прикладу, уповноважений Ради у справах релігійних культів по УРСР П. Вільховий у 1955 р. особисто клопотав про виділення старшому пресвітерові А. Андрєєву в Києві окремої квартири.³⁰ А в умовах міжнародної ситуації Радянський Союз мав показувати високий рівень поваги до релігійних свобод та демонструвати усіляку підтримку зі свого боку. Тому проїжджих місіонерів нічого не насторожувало, вони відверто раділи, що свобода слова та віросповідання нарешті утвердилася в Радянському союзі.³¹ Одним із підтверджень цьому є слова Майкла Бурдо у одному з інтерв'ю:

[У Великобританії] була величезна кількість людей ... на дуже високих посадах, які вважали, що комунізм - це даність, з якої можна лише домовлятися. Так, були деякі

²⁸Панич О. Міжнародна діяльність євангельських християн-баптистів в умовах радянської політики державного атеїзму (1960-1980-ті рр.) // Український історичний журнал. – 2017. – № 5. – С. 76-77.

²⁹Белякова Н. Церкви в холодной войне. Введение. // Государство. Религия. Церковь. – 2017. – № 1(35). – С. 13.

³⁰Панич О. Міф про баптистів у радянському суспільстві 1950–1980-х рр.: марновірство і пропаганда // Український історичний журнал. – 2011. – № 3. – С. 138.

³¹ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 412. – Арк. 11.

порушення прав людини, але в результаті реальних переговорів Радянський Союз мав би стати кращим ... Ці люди не знали про релігійні гоніння на релігію за Хрущова, багато людей взагалі не вірили тому, що я написав ... Комуністи - в тому числі британські комуністи - стверджували, що жодних релігійних гонінь немає.³²

Візити не були рідкістю. Приймали гостей різних конфесій та деномінацій. Зокрема, баптистів також. Вони розпитували про стан речей в УРСР, як відбуваються служіння, цікавились, чи мають вони серед членів громад своїх знайомих. Часто робили спільні фото та запитували дозволу старших пресвітерів відвідати конкретні общини та богослужіння. Зазвичай такі гості були вихідцями з України або Росії, як от Даниїл Пейсті, батько якого, Микола, у свій час був відомим радянським протестантським проповідником.³³

На кількох прикладах розглянемо, яким чином відбувалися подібні зустрічі. З цим процесом можна детально ознайомитися у звітах старших пресвітерів. Наприклад, спершу відбувався прийом у старшого пресвітера у присутності його помічників. Пейсті розповідав Андреєву, Мельникову та Астахову про те, що він з США, неподалік від Нью-Йорка, а зараз є представником місіонерського товариства і проживає у Західній Німеччині.³⁴ Також, як виявилось, його брат веде передачу по радіо з Міста Монте-Карло, що в Монако, яка транслюється по Трансвітовому радіо і має назву "Голос життя", яку можна слухати також в УРСР. З гостями проводились богословські дискусії на квартирах віруючих, обговорювався стан протестантських общин у Німеччині, Іспанії, дивились плівку запису 80-річчя ювілею А. Андреєва.³⁵

Ще одним таким гостем був Адольф Клавпик. У повідомленні було зазначено, що це «відповідальний представник Всесвітнього союзу баптистів». Він проживає у Вашингтоні в латишській общині, адже був пастором у Латвії, а

³²Френч Э. Майкл Бурдо и Центр по изучению религии и коммунизма в контексте защиты религиозной свободы(1959–1975) // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. - 2017. - № 1. - С. 235-238.

³³ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 412. – Арк. 1-2.

³⁴Там само. – Арк. 1-2.

³⁵Там само. – Арк. 3-9.

під час війни потрапив до США, де зараз є завідувачим відділом надання допомоги переміщеним особам з різних країн. А. Клавпик передає вітання від общин США, Данії, згадує про Європейський конгрес баптистів у Амстердамі 1964 року (що планується, аби на ньому були представники з України). А також про Всесвітній конгрес 1965 року, де від ВСЄХБ очікують чисельну делегацію.³⁶

Іноземець Мел, приїхав з Канади, проводив бесіду з помічником старшого пресвітера Астаховим. У протоколі вказано навіть о котрій годині він прибув на служіння - за 15 хвилин до початку. Мел запитував чи є приріст членів общини, чи вона зменшується, чи є у вільному доступі Біблії. Також розповідав про те, що він проводить конференції у різних країнах, де піднімаються питання духовного характеру, а також виховання дітей тощо. Канадці мають свої місії в Африці, Японії, Австрії. Гість зазначає відмінність у світоглядах українців та канадців: перші вважають, що все передвизначено, а другі - що вони самі повинні все зробити. Цим він пояснює порівняну активність останніх у поширенні своїх ідей.³⁷

Дані приклади, та ще інші протоколи візитів нашоствхують на достатню кількість висновків. Перш за все дається взнаки детальна протоколізація (час, день приїзду, назва готелю, місце проживання, звідки родом, сфера діяльності). Часто “туристи” відвідують приймальню старшого пресвітера, де обмінюються новинами про стан речей по Україні та світі вцілому. Скільки молоді, за якою схемою відбувається “навернення” віруючих, хрещення, чи достатньо літератур Потім відвідували служіння місцевих громад (якщо говорити про Київ, то це Святошинська та Ямська), які були показовими. Іноді відвідували визначні пам’ятки, як от Софіївський собор.³⁸ Відповіді та ремарки представників ВСЄХБ завжди стримані, не категоричні. Якщо і йде мова про проблеми, то

³⁶ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 412. – Арк. 10.

³⁷Там само. – Арк. 11-14.

³⁸Там само. – Арк. 11.

принаймні у протоколі на цьому немає акценту, як от коли Астахов відповідає на запитання з приводу забезпеченості Бібліями. Він говорить, що їх замало, адже ті друкуються в державних типографіях.³⁹ Варто відзначити, що даний візит припадає на червень 1963 року, коли у незареєстрованих общинах уже траплялися випадки обшуків та вилучення християнської літератури.⁴⁰ Усе це вимальовує непогану картинку життєдіяльності баптистських громад ВСЄХБ на фоні міжнародної спільноти, чого і прагнула офіційна влада.

Дослідниця О. Панич схиляється до думки, що ВСЄХБ була створена радянським керівництвом задля посилення контролю над розрізненими общинами, а також упорядкування протестантських деномінацій у державі.⁴¹ А ВСЄХБ йшла на вимушену, але цілком осмислену співпрацю з режимом, аби включити баптистів у радянську систему з мінімальними втратами. В той же час це була максимально відкрита світу релігійна організація, беручи до уваги умови, в яких перебувала. Проте ВСЄХБ згодом буде використаний урядом у посиленні антирелігійного тиску, чим буде спровокований конфлікт у середовищі євангельських християн-баптистів.⁴²

Постає питання, чому очільники ВСЄХБ, які пройшли репресії 30-х. рр. пішли на домовленості з партією. Тут потрібно додатково досліджувати егоджерела, аби всеохопно побачити ситуацію. Проте навіть зі спогадів розмов з членами ВСЄХБ можна припустити, що це був той самий простір волевиявлення, який не наштовхувався щоразу на санкції. Відчуття об'єднаності у релігійній практиці. А також вплив умов виховання і звичність перебування у ролі радянської людини.

Для керівництва це був той механізм, який працював на основі «ситуації, в якій можна домовитися». На певному етапі воно йде на поступки у вибіркових

³⁹ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 412. – Арк. 14.

⁴⁰Винс Н. Рубежи детства. – Луцк, 2013. – С. 32.

⁴¹Панич Е. Секта или церковь? Определение и самоопределение евангельских христиан-баптистов в условиях позднего советского времени // Богословские размышления / ДХУ. - 2013. - С. 264.

⁴²Там само - С. 270.

питаннях, а взамін отримує достатню кількість інформації про баптистські громади офіційне представництво релігійних обшин для загальнодержавної картини.

1.3 Проблеми та виклики офіційної системи баптистських громад

Позиції ВСЄХБ почали хитатися наприкінці 50-х, початку 60-х рр. Хоча від початку дозвіл на створення в Радянському Союзі ВСЄХБ сприймався як перемога, антирелігійна політика Хрущова давала про себе знати. Саме тому через систему бюрократії невдовзі ВСЄХБ стала інструментом для обмеження релігійного волевиявлення її членів. Директиви та постанови, які ми розглянемо згодом, нав'язувалися через Уповноваженого у справах релігії, і далі, через старших пресвітерів, проявлялися на діяльності конкретних обшин, чим викликали незадоволення і спроби змінити стан речей.

Після закінчення Другої світової війни органи держбезпеки беруть під суворий контроль призначення і заміну кадрів пресвітерського корпусу громад євангельських християн-баптистів. Старший пресвітер ВСЄХБ по УРСР А. Андрєєв неодноразово звертався до уповноваженого РСРК по УРСР з проханням дещо переглянути тотальність контролю над служителями, безапеляційність у ставленні до них з боку місцевих властей, практику цілковитого ігнорування позиції керівництва релігійного центру та управлін⁴³.

Завданням уповноваженого Ради у справах релігійних культів було слідкувати за дотриманням законодавства про культи на місцях та фіксувати порушення. Ними у 60-80-х роках були проведення служінь в недозволених місцях, участь у служіннях неповнолітніх, відспівування покійників у будинках віруючих, участь священників у похоронних процесіях, прослуховування

⁴³ Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років: політологічний дискурс. – Київ, 2005. – С 531.

релігійних записів у будинках тощо.⁴⁴ Для цього уповноважені часто відвідували різні общини, а також отримували детальні регулярні звіти Старших пресвітерів по областях.

1959 року через тиск владних структур ВСЄХБ була змушена прийняти «Положення про Союз євангельських християн-баптистів в СРСР», а також «Інструктивний лист старшим пресвітерам ВСЄХБ». Під час прийняття цього документу, керівництво ВСЄХБ передбачило високу ймовірність конфліктів та незадоволення, до яких призведе ухвалення цих положень. Але вони боялися, що в СРСР взагалі позбавлять можливості релігійного волевиявлення.⁴⁵ Тому пішли на ці умови.

Деякі пункти були особливо провокативними для членів баптистської деномінації. Наприклад:⁴⁶

- склад ВСЄХБ лишався незмінним, проведення з'їздів не передбачалося;
- старші пресвітери при відвідуванні місцевих общин не мають права брати участь у богослужінні, лише спостерігати за дотриманням встановленого ВСЄХБ порядку;
- було запропоновано максимально обмежувати приєднання молодих членів до общин віком від 18 до 30 років;
- здебільшого проголошувати проповідь на богослужінні міг лише пресвітер, інколи - члени ревізійної комісії чи виконавчого органу;
- головним призначенням богослужінь визнавалося задоволення духовних потреб уже наявних членів громади, а не залучення нових;
- пресвітерам місцевих церков не рекомендувалося вдаватися до закликів до покаяння під час богослужіння;

⁴⁴ Маслова И. Совет по делам религий при совете министров СССР и Русская Православная Церковь (1965 - 1991 г.г.) // Отечественная история. - 2005. - № 6. - С. 57.

⁴⁵ История евангельских христиан-баптистов в СССР. — М., 1989. — С. 240.

⁴⁶ Там само. — С. 240-241.

- під час богослужіння заборонялась декламація, а також музичний супровід оркестру;
- членам церкви потрібно було донести той факт, що лише у зареєстрованій церкві можливе істинне задоволення їх духовних потреб, а тому не варто брати участь у інших служіннях, поза межами їх церкви;
- у члени церкви не приймалися особи, які приймали хрещення від “сумнівних” служителів - це ставало можливим якщо тільки вони погоджувались з прийнятим Положенням;
- ВСЕХБ веде точний облік громад, старших пресвітерів, пресвітерів і кількості членів громад.

Саме тому Положення було сприйняте досить неоднозначно, навіть більшістю зареєстрованих общин. Це трактувалося як відступ від принципів церкви і Біблії. Після цього багато общин стали ухилятися від реєстрації.

Вірян непокоїли не лише прийняті документи, які вносили значні зміни у порядок проведення богослужінь і утискали волевиявлення духовних практик зареєстрованих общин. Були і інші причини, які штучно створювалися владними органами, аби обмежити розгортання релігійного руху в УРСР.

Виникали проблеми з отриманням приміщень для богослужінь. Адже збиратися дозволялося лише у спеціальному місці, а не у когось у будинку. Саме тому общини прагнули мати таке приміщення для того, аби безперешкодно звершувати служіння. Проте 16 березня 1961 року була прийнята постанова РМ СРСР «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культи», а також відповідна установа РМ УРСР від 29 квітня. У документах зазначалося, що відкриття та закриття храмів, реєстрація общин відбувалося за рішенням обласних рад депутатів, і затверджувалося РСРК при РМ СРСР. І оскільки згоди центральних органів не потрібно було

отримувати, процедура значно спрощувалась та могла цілком залежати від місцевої влади.⁴⁷

Проблема особливо загострилася на початку 60-х рр., коли старшому пресвітеру ВСЄХБ по Україні А. Андрееву, а від нього – уповноваженому Ради у справах релігійних культів надходило багато скарг від общин різних міст і сіл України, яким місцева влада відмовляла в отриманні приміщень.⁴⁸ Причини могли бути різні. Одну з церков зачинили на карантин, тому що, начебто, одна з членкинь громади була хвора на тиф. Хоча документи з лікарні підтвердили, що це була неправда.⁴⁹ У іншій общини села Підвисоке конфіскували будівлю, яка була збудована коштом громади, натомість надали право орендувати квартиру, проте на практиці їм не вдається отримати дозвіл. Через цю ситуацію община на момент звернення не мала можливості збиратися вже протягом чотирьох місяців.⁵⁰ Ще одне звернення від власника будинку, який здає його в оренду одній із общин. Місцева влада мала кілька спроб зняти з реєстрації цей будинок, кожного разу це були різні причини. Спочатку намагалися знайти похибки в документах, яких не виявилось. Потім направили пожежного інспектора, а той зажадав, аби у цілях безпеки власник зробив ще один вихід в будинку і прибрав опалення. Після того, як це було зроблено, пожежний інспектор висунув вимогу за власний кошт замінити покриття сусіднього будинку, адже воно могло нести потенційну загрозу пожежній безпеці. Власник звертається до старшого пресвітера, адже не має ресурсів, аби забезпечити покрівлю чужого будинку, тому просить вирішити цю ситуацію.⁵¹ Наступний приклад: для того, щоб лишити будинок за громадою, їм потрібно було замінити там електрифікацію, побудувати поруч водойму об'ємом 50 м/кб, для

⁴⁷ Бондарчук М, Даниленко В. Особливості релігійної ситуації в УРСР (середина 1950-х – перша половина 1960-х рр.) // Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. – 2012. – № 3.33. – С. 171.

⁴⁸ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 414. – Арк. 2.

⁴⁹Там само. – Арк. 4-8.

⁵⁰Там само. – Арк. 12.

⁵¹Там само. – Арк. 28-29.

того, щоб у разі пожежі було звідки взяти достатньо води, оснащити будинок телефоном, виселити із суміжної кімнати мешканців, знести сарай, а також побудувати дорогу з хорошим покриттям до будинку, щоб у випадку пожежі за несприятливих погодніх умов пожежна машина могла доїхати до будівлі.⁵² З цього можна зробити висновок про те, що причини часто були безпідставними, а мета одна – обмежити можливість місцевих релігійних громад збиратися разом для проведення богослужінь.

Досить гостро членами громад було сприйняте обмеження приводити на служіння своїх дітей. Адже існувала заборона щодо залучення неповнолітніх до релігійних практик, організації гуртків, зустрічей, хорів чи оркестрів релігійного спрямування. Така політика була спрямована на те, щоб релігійні общини не поповнювалися молодими людьми, які в більшості випадків продовжили б діяльність своїх батьків.⁵³

У січні 1963 року Оргкомітетом (об'єднанням опозиційно налаштованих щодо ВСЄХБ общин, про яке мова піде далі) було розіслане звернення «до всіх служителів церкви ЄХБ, дияконів, проповідників і всіх братів та сестер общин ЄХБ», у якому висловлювалися міркування з приводу заборони для дітей відвідувати служіння. Також представлена спроба пояснити причину труднощів, з якими зіштовхується церква. Автори листа пояснюють це гнівом Божим, тому що служителі ВСЄХБ запровадили Положення та Інструктивний лист, тим самим відступивши від Слова Божого.⁵⁴

Для дітей недільні школи, молодіжні зустрічі були моментом комунікації з однолітками, однодумцями. Адже шкільна система з її атеїстичним вихованням маргіналізувала дітей через релігійну приналежність їх батьків. Наталія Вінс, донька одного з очільників руху протесту, з особливими сентиментами згадує моменти, коли вона після цькувань у школі приходила на

⁵²ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 414. – Арк. 30.

⁵³Панич Е. Дети и детство евангельских христиан-баптистов в условиях позднего советского времени (1960-е - 80-е годы) // Богословские размышления. - 2012. - № 13. - С.133-134.

⁵⁴ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 413. – Арк. 1-6.

зустріч до друзів і могла поділитися своїми переживаннями, не відчувала себе самотньою.⁵⁵ Це ставило відбиток на подальшому життєвому шляху таких особистостей. Дане явище можна розглядати з кількох боків. Перший – вже згадане іншування у колективі. До дітей з релігійних родин завжди була особлива увага, їх викликали на розмови до вчителів та директора. Також поширеними були випадки допитів дітей, коли їх фактично змушували свідчити проти своїх батьків. З іншого боку, самі ж батьки з дитинства прищеплювали їм про те, чим вони відрізняються від інших дітей, що зовнішній світ до них ворожий, а вони належать до тих, кого переслідують за їх віру.⁵⁶

На членів зареєстрованих общин чинився тиск, через який вони відчували необхідність приховати свою «інакшість» і довести, що такі ж громадяни СРСР, як і інші, своє невдоволення виражали «легальними» інструментами – скаргами, петиціями, хто потенційно мав повноваження для їх вирішення. Були такі люди, цінності і погляди яких не вписувалися у таку схему поведінки, вони мали сильнішу мотивацію незгоди, схильність до згаданого «дійсного спротиву», з яких почала формуватися опозиція у спілці ЄХБ.

⁵⁵Винс Н. Рубежи детства. – Луцк, 2013. – С. 26-27.

⁵⁶Панич Е. Дети и детство евангельских христиан-баптистов в условиях позднего советского времени (1960-е - 80-е годы) // Богословские размышления. - 2012. - № 13. - С.145-150.

Опозиція в баптистському русі УРСР

2.1 Оргкомітет: причини виникнення та розгортання діяльності

На 1961 рік невдоволення ситуацією дійшло до того, що поступово сформувалася ініціативна група молодих служителів незареєстрованих церков, які почали розгортання кампанії на внесення змін до правового становища баптистів. Їх називали по-різному: «ініціативники», «оргкомітет», «прокоф'ївці».⁵⁷ На чолі ініціативної групи стали Г. Крючков та А. Прокоф'єв. Згодом до них приєднався Г. Вінс. Від початку Оргкомітет намагався проводити перемовини з Радою ВСЄХБ. У серпні 1961 року він двічі подав звернення з пропозицією скликання всесоюзного з'їзду представників церков євангельських християн-баптистів для того, аби дійти компромісу у питаннях, що набули гостроти. Проте пропозиція не була прийнята, а тому Оргкомітет розпочав самостійну діяльність. За два місяці з ініціативи ВСЄХБ відбулась зустріч лідерів об'єднань О. Карєва та Г. Крючкова, проте вони не дійшли згоди у своїх поглядах.⁵⁸ Оргкомітет почав поширювати інформацію, чому ВСЄХБ та зареєстровані общини відходять від істинного шляху і призначення, задля якого були створені, що почало непокоїти керівництво ВСЄХБ.

Аби обговорити питання виникнення релігійної опозиції та інші поточні проблеми, вкінці жовтня – на початку грудня 1961 року був скликаний розширений пленум, де тридцять служителів, представників ВСЄХБ, пропонували варіанти виходу з цієї ситуації. Всі хотіли прослухати звіт про діяльність ВСЄХБ за останні роки, а також була внесена пропозиція переобрати її склад, що лишався незмінним близько п'ятнадцяти років. До того ж оформити клопотання перед Радою у справах релігії для надання дозволу для

⁵⁷ История евангельских христиан-баптистов в СССР. — М., 1989. — С. 242.

⁵⁸ Там само. — С. 242.

скликання з'їзду, а також розроблено один із варіантів нового Статуту спілки євангельських християн-баптистів.⁵⁹

Усі звернення, заяви Оргкомітету мають подібну структуру. Спочатку звертання, до кого адресований лист. Є лише розрізнення – до однодумців по вірі вони звертаються як до братів та сестер, а до посадових осіб – «тов. ...» (прізвище). На початку може бути епіграф з віршів з Біблії. Кожна теза чи аргумент підкріплюється також віршем з Біблії, який ілюструє та підтверджує істинність цих слів. Часто йде нагадування про останні дні, пришествя Христа,⁶⁰ страждання за віру братів та сестер, позбавлених волі.⁶¹ Це свідчить про значимість для цих людей біблійних приписів і їх інтегрованість у всі сфери життя, на рівні закликів до громад, звернень до вищого чиновництва.

Завжди присутній заклик до дії, що складається з кількох послідовних пунктів, наприклад: виправити свою діяльність перед Богом, відмовитись від постанов людських, кожному брату та сестрі особисто дослідити звернення Оргкомітету та зробити висновки, перестаньте злословити всіх, хто бажає жити побожно у Христі.⁶²

Звинувачують служителів церкви у гріховній співпраці з владою: Регистрация под началом ВССХБ – это сотрудничество с духовными прелюбодеями,⁶³ у зменшенні чисельності послідовників церкви:

Ее (церковь) возвратили к некому греху – союзу с миром, что и породило «Инструктивное письмо» и «Положение», которые запрещают призыв к покаянию и направлены к уменьшению количества верующих, которые отправляют верующих в мир, производят разделения и которые являются причиной страданий многих искренних детей Божьих.⁶⁴

⁵⁹ История евангельских христиан-баптистов в СССР. — М., 1989. — С. 242.

⁶⁰ ЦДАВО. — Ф. 4648. — Оп. 2. — Спр. 413. — Арк. 1.

⁶¹ Там само. — Арк. 2.

⁶² Там само. — Арк. 4.

⁶³ Там само. — Арк. 11..

⁶⁴ Там само. — Арк. 9-10.

Лишити так просто конфлікт, який стосувався віруючих усього Радянського Союзу не можна було. Тому Рада ВСЄХБ почала зі свого боку клопотати про дозвіл на з'їзд після жовтневого пленуму. Також керівництво провело порівняльний аналіз пунктів Положення та Інструктивного листа, які були ними попередньо прийняті з Віровченням ЄХБ, а також чинною постановою ВЦВК РРФСР «Про релігійні об'єднання» від 8 квітня 1929 року. Таке зіставлення показало невідповідність пунктів Положення та Інструктивного листа як щодо Віровчення ЄХБ, так і законодавству про релігійні об'єднання.⁶⁵ У зв'язку з цим фактором питання з'їзду набувало додаткової актуальності.

В. Войналович зауважує, що О. Андрєєв розпочав кампанію дискредитації Оргкомітету ще 1961 року, коли звернувся до уповноваженого К. Полонника з проханням надіслати листи старшим пресвітерам, церковним радам громад ЄХБ, аби ті обмежили поширення опозиційних ідей та проводили роботу з членами своїх общин, які являлися носіями і прихильниками подібних поглядів.⁶⁶ Президіум увесь час надавав вказівки, як вести себе старшим пресвітерам в ситуаціях, пов'язаних з Оргкомітетом.⁶⁷ У всіх звітах поїздки по областях згадки про його діяльність.⁶⁸ Піднімаються питання яким чином боротися з «бунтовщиками»⁶⁹, які вносять сумніви у лави прихильників ВСЄХБ, у кожній області старший пресвітер або його заступник проводив співбесіди з пресвітерами.⁷⁰ У зверненнях Оргкомітету спрямовується увага на той факт, що представники ВСЄХБ ідуть на поступки, їздять по общинам і

⁶⁵ История евангельских христиан-баптистов в СССР. — М., 1989. — С. 243.

⁶⁶ Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років: політологічний дискурс. — Київ, 2005. — С. 538.

⁶⁷ ЦДАВО. — Ф. 4648. — Оп. 2. — Спр. 453. — Арк. 15-19.

⁶⁸ ЦДАВО. — Ф. 4648. — Оп. 2. — Спр. 414. — Арк. 45-47.

⁶⁹ ЦДАВО. — Ф. 4648. — Оп. 2. — Спр. 453. — Арк. 57.

⁷⁰ Там само. — Арк. 104.

пропонують реєстрацію, навіть тим, які були розформовані 5-10 років тому. В обмін на визнання та підпорядкування ВСЄХБ.⁷¹

ВСЄХБ посилила свій контроль над громадами, аби не поступитися впливом на віруючих Оргкомітету. Наприклад, старший пресвітер О. Андрєєв звертається до уповноваженого К. Литвина, аби той погодив список усіх охочих мешканців сіл Волинської області на прийняття хрещення. До того ж, цей список уже перевірений, усім кандидатам більше 20 років. Окрім дати народження і назви села, з якого людина, там вказується освіта, місце проживання, час подання заяви, а також чи віруючі її батьки.⁷²

Як пише у своїх мемуарах Наталія Вінс, дочка Григорія Вінса, у газеті “Вечірній Київ” регулярно з’являлися статті про діяльність баптистів-ініціативників, наскільки їх діяльність не є законною. У жовтні 1962 року почали ширитися чутки, що протестанти-активісти будуть позбавлені батьківських прав. Родини відчували гостре занепокоєння через ці події, а тому Наталія згадує, що її бабуса, мати Г. Вінса, написала лист-скаргу уряду в Москву, аби хоч якось спробувати захистити дітей та онуків.⁷³

У кінці літа 1963 року газета “Вечірній Київ” знову надрукувала про баптистів, цього разу про розгін зібрання під Києвом. Також у цей час активно здійснювалися обшуки КДБ квартир баптистів, під час яких вилучалася література релігійного змісту. Часто це відбувалося посеред ночі.⁷⁴

Громадою обговорювалися ці процеси, хто на чий бік схиляється, яких служителів вважати такими, що приймають правильні рішення. В архівних документах знаходимо листи, де ведуться дискусії з приводу цих думок. На жаль, автори не вказані, вони звертаються один до одного за ініціалами. Автор, який пише відповідь, пояснює, що він хоча і не належить до Оргкомітету, але їх критичні зауваження викликають у нього додаткові запитання. Що можливо все

⁷¹ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 413. – Арк. 10-11.

⁷²ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 414. – Арк. 148-155.

⁷³Вінс Н. Рубежи детства. – Луцк, 2013. – С. 27.

⁷⁴Там само. – С. 32.

може бути краще, істинно, таким чином люди розширюють свою реальність і погляди на певні речі.⁷⁵

2.2. Всесоюзний з'їзд ЄХБ 1963 року

Каталізатором діяльності ВСЄХБ був Оргкомітет, який паралельно вибудовував власну стратегію для забезпечення необхідних прав та свобод. Офіційно назву «Організаційний комітет» ініціативна група затвердила 25 лютого 1962 року на нараді її сподвижників. Після цього вони неодноразово зверталися до уряду, аби отримати дозвіл провести всесоюзний з'їзд, проте щоразу їм відмовляли.⁷⁶

Клопотання про надання дозволу для проведення Всесоюзного з'їзду розпочалося з грудня 1961 року і тривало по 24 червня 1963 року. Це супроводжувалось поданням документів та звернень як з боку керівництва ВСЄХБ, так і Оргкомітету. ВСЄХБ планувала прийняти новий статут Союзу євангельських християн-баптистів, нею ж був представлений проект програми з'їзду. Після надання дозволу для його проведення була утверджена дата: жовтень 1963 року.⁷⁷

Керівництво ЦК КПРС дозволило Раді у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР дати згоду Всесоюзний з'їзд євангельських християн-баптистів лише аби позбавити Оргкомітет підтримки серед баптистської радянської спільноти. А також внести правки до діючого Статуту, щоб нівелювати предмет суперечок та невдоволення.⁷⁸

М. Неволін висловлює думку, що настільки добре розвинена система безпеки СРСР не могла не знати про те, що існує загроза виникнення опозиції ВСЄХБ у вигляді Ініціативної групи. Вона могла б придушити таке

⁷⁵ ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 413. – Арк. 92-106.

⁷⁶ История евангельских христиан-баптистов в СССР. — М., 1989. — С. 243.

⁷⁷ Там само. — С. 243.

⁷⁸ Войналович В. Партийно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років: політологічний дискурс. – Київ, 2005. – С. 540.

обговорення з самого початку. На його думку, це може свідчити лише про те, що влада не була проти виникнення конфлікту, розколу єдиного союзу ЄХБ.⁷⁹

З'їзд відбувався у Москві з 15 по 17 жовтня. Загальна кількість присутніх - 450 людей. З яких 210 - це представники церков а також старші пресвітери. Від оргкомітету прибуло лише три представника.⁸⁰

Члени зареєстрованих общин проходили спеціальний відбір, кількарівневий, про що свідчать декілька копій з запропонованими прізвищами кандидатів по кожній області УРСР, а на наступних хтось олівцем деякі викреслював, робив позначки, дописував інші прізвища.⁸¹

Сам з'їзд проходив за чітким планом. Президія ВСЄХБ виголосила звіт про діяльність ВСЄХБ за останні роки, було підняте питання єдності євангельських християн-баптистів, виборів нового складу Ради ВСЄХБ. Також замість Положення, прийнятого 1959 року був запропонований новий, розроблений президіумом ВСЄХБ Статут ВСЄХБ, Після детального обговорення він був прийнятий і затверджений з'їздом. Попри негативні відгуки Оргкомітету про нього. Наступний з'їзд був запланований за три роки.⁸²

Щодо нового складу Ради ВСЄХБ, то замість десяти людей, тепер він складався з 15. Також була обрана ревізійна комісія та президіум. Головою президіуму став Я. Жидков, заступниками - Н. Левінданто та О. Андреев, І. Іванов - казначеєм, О. Карев - генеральним секретарем. У ревізійну комісію увійшли А. Міцкевич, Н. Мельников та Ф Астахов. Варто відзначити, що значна частина Президіуму - це представники з УРСР.

Оргкомітет у черговому повідомленні опублікував своє ставлення до проведеного з'їзду. Оскільки засідання відбувалися без незареєстрованих общин, навіть зареєстровані були не усі, до того ж представникам ініціативної групи, яка від початку виступала за проведення з'їзду, А. Шалашову, Г.

⁷⁹Неволин М. Конфликт в Союзе ЕХБ // Богословские размышления. - 2006. - № 7. - С. 105

⁸⁰История евангельских христиан-баптистов в СССР. — М., 1989. — С. 243-244.

⁸¹ЦДАВО. — Ф. 4648. — Оп. 2. — Спр. 415. — Арк. 54-81.

⁸²История евангельских христиан-баптистов в СССР. — М., 1989. — С. 244.

Майбороді та Г. Вінсу Президіум відмовив у наданні слово. Через усі наведені аргументи, вони не вважають прийняті засіданням рішення правочинними.⁸³

Був надісланий лист Хрущову, у якому керівництво Оргкомітету звертається з закликом надати дозвіл на всесоюзний з'їзд під їх керівництвом. Риторика листа достатньо впевнена, зміст включає причинно-наслідкове пояснення ситуації, яка склалася в спільноті євангельських християн-баптистів і чому її важливо вирішити:

Вам лично, Никита Сергеевич, хорошо известно, что начавшееся вскоре после смерти Ленина массовые репрессии в отношении верующих в 1937 году достигли таких форм и размеров, что во всей стране не осталось на свободе почти ни одного преданного Богу служителя.⁸⁴

Все помнят и знают, то прежде чем приступить к репрессиям, весь арсенал средств идейного воздействия, как то: газеты, радио, кино, телевидение, лекции и пр. в увеличенных дозах преподносили людям пищу умов, преправленную клеветой, а иногда и сплошной ложью на верующих. Эти «произведения» о верующих носили сплошь кошмарные названия «изверги», «мракобесы», «в сетях сектантов», «яд религии» и тд. Молитвенные собрания верующих назывались сборищами, служители – хапугами, тунеядцами и пр. Верующие изображались кровожадными, приносящими в жертву своих детей, запрещающими им учиться, «бьющими за провинность своих детей цепями» и тд.⁸⁵

Нашей задачей было ни в чём не нарушить закона, хотя мы дорого заплатили за то, что стараемся сделать по существующему закону, но теперь, во-первых, никто не обвинит нас в нелегальной деятельности и, во-вторых, за этот период полностью удалены сомнения в отношении наличия связей церкви с государством, которая существовала в скрытой форме, стала очевидной.⁸⁶

У випадку Оргкомітету очевидно, чому вони лишились незадоволеними. Тепер їх риторика трохи видозмінилась, вони вважають винними у всьому не лише служителів, але і Раду у справах релігійних культів, називаючи їх

⁸³ ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 413. – Арк. 15-17.

⁸⁴ Там само. – Арк. 22.

⁸⁵ Там само. – Арк. 23.

⁸⁶ Там само. – Арк. 25.

«винуватцями лжез'їзду».⁸⁷ У зверненні до Хрущова помітні натяки на десталінізацію, згадується Великий терор, тим самим закликаючи керівництво діяти згідно їх же політики. Тут вже йде використання різних прийомів, адже справа, у яку вони вкладалися кілька років, за допомогою маніпуляцій керівництва держорганів закінчилась, не досягши своєї мети.

2.3 Наслідки з'їзду

Оскільки вимоги, які ставили до уряду члени Оргкомітету так і не були задоволені, вони знову надіслали заяву першому секретарю ЦК КПРС, голові Конституційної комісії Л. Брежнєву вимоги до розробки нової Конституції, у якій би на законодавчому рівні було прописано невтручання держави у справи релігійних громад та відновлення повної свободи релігійної діяльності.⁸⁸

Члени Оргкомітету вирішили остаточно від'єднатися від ВСЄХБ, тому 1965 року вони заснували Раду Церков євангельських християн-баптистів (РЦЄХБ). Головою став Г. Крючков, секретарем Г. Вінс та ще одинадцять членів – представників регіонів.⁸⁹ У номері їх журналу «Братский листок» за лютий-березень був опублікований Статут Ради церков ЄХБ, на початку якого були зазначені основоположні тези:

Настоящий устав является сбором правил, необходимых для ведения тех сторон деятельности, которые соприкасаются с гражданскими и правовыми нормами.

*Союз церквей ЕХБ ... являются совершенно свободными, независимыми от государства объединениями верующих граждан единомышленников.*⁹⁰

По суті ця нарада, якої так боялися представники ВСЄХБ і прагнув Оргкомітет через те, що включилась в роботу партійна верхівка, глобальних якісних змін не впровадила. Були внесені правки в Статут ВСЄХБ, але вони не були настільки масштабними, щоб вирішити ті складнощі, які розробила

⁸⁷ ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 413. – Арк. 16.

⁸⁸ Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років: політологічний дискурс. – Київ, 2005. – С. 545.

⁸⁹ Там само. – С. 548.

⁹⁰ ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 415. – Арк. 170.

атеїстична система. Тут ми бачимо один з ключових моментів «ситуації, в якій можна домовитись».⁹¹ Партійне керівництво не мало приводу організовувати нараду баптистів. Але це потрібно було для заспокоєння спільноти і збереження авторитету ВСЄХБ. Таким чином все було здійснено за планом, без недоречних виступів та задля вирішення поставлених завдань.

У відносинах ВСЄХБ та, тепер уже, Ради церков відбулися зрушення. Представники першої у травні 1965 року звернулися з закликом зустрітися для примирення, з супровідним підписом: «С приветом братской любви во Христе Всесоюзный Совет Евангельские Христиан-Баптистов».⁹² У журналі «Братский листок» за лютий-березень 1966 року була опублікована відповідь РЦ ЄХБ до ВСЄХБ, у якій висувались певні вимоги для того, щоб таке примирення стало можливим.⁹³ Для цього спілці ЄХБ потрібно було публічно себе визнати винною у недотриманні Слова Божого, розкаятися перед в'язнями, що постраждали від Інструктивного листа і Положення, а також публічно визнати нараду 1963 року лжез'їздом. Оскільки ВСЄХБ погодилась, зустріч відбулася 23 березня 1966 року.⁹⁴ Проте такий дружній акт не нівелював розбіжностей. Вже під час підготовки ВСЄХБ до відзначення 100-річчя вітчизняного баптизму, яке мало відбутися у серпні 1967 року, РЦ ЄХБ бойкотує їх діяльність, адже звертає увагу передовсім на проблему розколу всередині деномінації.⁹⁵

ВСЄХБ та РЦ ЄХБ мали принципово різні погляди на деякі речі, першочергово підпорядкування, розставлення пріоритетів та методах діяльності. Для цього єдиним виходом було розмежування діяльності. Парадокс в тому, що прагнення спільної діяльності було в обох сторін, але йти на поступки одне

⁹¹ Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.. – Харків, 2011. – С. 42.

⁹² ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 453. – Арк. 70-71.

⁹³ ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 5. – Спр. 19. – Арк. 2.

⁹⁴ Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років: політологічний дискурс. – Київ, 2005. – С. 550.

⁹⁵ Там само. – С. 552.

одному в їх випадку було неможливо. Це цей факт довела закономірність, яка проявлялась у багатьох вже описаних ситуаціях і прослідковувалася з 1961 до 1967 рік включно.

Діяльність громад ЄХБ після з'їзду

3.1 Реакція 1966 року

Рада церков не припиняла своєї активної діяльності, відкрито висловлюючись проти дій уряду. Це все активно обговорюється на сторінках самвидаву. Ситуація загострилась, коли 26 1966 року Президія Верховної Ради УРСР ухвалила указ «Про адміністративну відповідальність за порушення законодавства про релігійні культу», що призводить до масових штрафів незареєстрованих громад на місцевому рівні.⁹⁶

17 травня 1966 року із Києва в Москву вирушила група активістів, які мали сподівання потрапити на прийом в ЦК КПРС. Під будівлею зібралося близько 400 людей. Вони хотіли зустрітися з Брежнєвим, передати йому документи з фактами про переслідування баптистів та з'ясувати, чи гоніння - це впровадження центральної політики, чи свавілля місцевої влади. Також делегація мала намір задовольнити клопотання про створення урядової комісії для розслідування фактів обшуків, конфіскації літератури, розгону богослужінь та арештів.⁹⁷ Невдовзі до делегації вийшов начальник приймальні Строганов і повідомив, що зустрічі з Брежнєвим не буде, а працівники КДБ розпочали розгін, обшук та затримання учасників делегації.⁹⁸

Згідно інформації, розміщеної в «Вестнику спасения», в якийсь момент підігнали 28 автобусів і почалась жорстока розправа над віруючими, яких били по обличчю, по голові, кидали на асфальт, тягли за волосся і затягували в автобуси.⁹⁹ Цього дня було арештовано близько 100 людей.¹⁰⁰ Через кілька днів очільників Ради церков також було арештовано.

⁹⁶ Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років: політологічний дискурс. – Київ, 2005. – С. 556.

⁹⁷ Винс Н. Рубежи детства. – Луцк, 2013. – С. 71.

⁹⁸ Там само. – С. 71.

⁹⁹ ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 5. – Спр. 19. – Арк. 58.

За спогадами доньки Г. Вінса, восени 1963 року батькові було вже небезпечно з'являтися вдома у Києві. Включно до 1965 року. А вже навесні 1966 року до родини дійшла інформація, що Г. Вінса було арештовано.¹⁰¹ Також через свої джерела інформації дружина Г. Вінса дізналася про те, що він перебуває у в'язниці Лефортово, що в Москві. Судовий процес був закритим, по ньому проходили затримані Георгій Вінс та Геннадій Крючков, які отримали три роки позбавлення волі. Затриманим пропонували амністію взамін на визнання вини. Проте вони відмовлялися.

У Лефортівській в'язниці було багато засуджених. Дружини з усього Радянського Союзу приїжджали сюди зі сподіванням отримати побачення з чоловіком. Для цього у селищі Десна на окраїні Москви можна було зупинитися в домі у баптиста Афанасія Якименкова. Подібна інформація ширилась "сарафанним радіо" у середовищі віруючих і ретельно оберігалася.¹⁰²

3.2 Комунікація всередині громад

Для того, аби вести комунікацію, підтримувати, ділитися інформацією та юридично відстоювати свої права було засновано Раду родичів-ув'язнених християн. Першу нараду було проведено 1964 року. Після численних арештів 1966 року діяльність Ради набула знову гострої актуальності, тому в червні цього року сталося засідання оновленого складу Ради.¹⁰³ За її підсумками була поставлена задача писати правозахисні листи у владу, при тому, що серед членкинь не було жінок з юридичною освітою. Також були обрані представниці, які ставили свої підписи на листах, які надсилалися від імені Ради родичів-ув'язнених християн. Ними стали Олександра Козорезова, Лідія Вінс та Ніна Якименкова.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Там само. – Арк. 102.

¹⁰¹ *Вінс Н.* Рубежи детства. – Луцк, 2013. – С. 37.

¹⁰² Там само. – С. 51.

¹⁰³ Там само. – С. 51.

¹⁰⁴ Там само. – С. 52.

Рада родичів займалася збором інформації, списків ув'язнених християн, їх особові дані, номер статті Кримінального кодексу, за якою було засуджено, строк позбавлення волі, адреси місця ув'язнення. У зборі цієї інформації брали участь віруючі багатьох місцевих церков.¹⁰⁵ Керівництво Ради родичів подавали клопотання в ООН.¹⁰⁶ У квартиру керівниці Лідії Вінс, як пише її онука, приїжджали жінки у пошуках інформації та рішення проблеми ув'язнених з усієї України, Центральної Росії, Білорусі та навіть Сибіру.¹⁰⁷

Мали місце також колективні листи на захист ув'язнених. Наприклад, коли відбувався судовий процес над Лідією Вінс (уже згаданою керівницею Ради ув'язнених, яку судили 1970 року за статтями 138 та 184 Кримінального кодексу УСРР, а також звинуватили у наклепі на державу та позбавили волі на три роки), більше 200 членів церкви підписали заяву про незаконність її затримання.¹⁰⁸

Усі адреси вивчали напам'ять, тому що проводились постійні обшуки і якщо б адреси потрапили до рук влади, багато людей постраждало би. Члени общин підтримували один одного, хоча це і заборонялося законом, особливо якщо працездатні члени родини перебували в ув'язненні. Місцеві церкви надавали щомісячну допомогу на їжу та щоденні витрати для родин в залежності від кількості дітей в родині.¹⁰⁹

Одним з основних джерел обміну інформації був самвидав. Передусім його виникнення було спричинене недостатнім забезпеченням протестантів релігійною літературою, зокрема Бібліями. На 1960-1980-ті рр. припадає найактивніша фаза поширення баптистського самвидаву.¹¹⁰ Представники Ради церков ЄХБ (Оргкомітету) були представниками так званого «організованого

¹⁰⁵Вінс Н. Рубежи детства. – Луцк, 2013. – С. 52.

¹⁰⁶Там само. – С. 53.

¹⁰⁷Там само. – С. 53.

¹⁰⁸Там само. – С. 93-96.

¹⁰⁹Там само. – С. 55.

¹¹⁰Никольская Т. Особенности развития протестантского самиздата в СССР (1960е – 1980е гг.) // Богословские размышления / Спецвыпуск «Реформация: восточноевропейские измерения». – 2016. - №17. - С. 131-132.

самвидаву». Їхні перші матеріали переписували від руки, друкували на друкарській машинці, передавали із рук у руки, а також поширювали у вигляді листівок. Першим періодичним виданням став «Братский листок», з 1963 року видавався журнал «Вестник спасения». З 1964 року видавався бюлетень Спілки родичів-ув'язнених, де друкувалися листи позбавлених волі баптистів. Також там була інформація про арешти та судові процеси, розміщувались фото затриманих, їх родичів, або тих, хто потребував матеріальної підтримки. Часто такі бюлетені потрапляли закордон і були доказами у боротьбі за права російських протестантів.¹¹¹

Інформація про релігійне становище радянських громадян, попри дієву систему пропаганди СРСР, потрапляла у Західні держави. Окрім періодики чи гучних судових процесів (як з Г. Вінсом, коли він, за підтримки американського уряду, був депортований до США в обмін на російських шпигунів)¹¹², європейські дослідники також розвивали і популяризували проблемні аспекти радянського законодавства. Яскравим доказом цього є праці Майкла Бурдо, уже згадуваного нами. Він потрапив у Радянський Союз на початку антигелігійної кампанії, у 1959 році у складі аспірантів Британської ради на умовах культурного обміну. Вдруге йому випала така нагода в 1964 році.¹¹³ Перша його книга – «Opium of the People». До кінця 70-х рр. з ним співпрацювали такі видання, як the New York Times, The Observer, The Daily Telegraph и The Guardian, з якими ділився дослідженнями про ситуацію в Радянському Союзі.¹¹⁴

Тут можна знову згадати про міждержавні конфлікти, ідеологічні установки та принципи антагонізму «ми» - «вони». Як зазначає дослідниця Діана Кирбай, зовнішньополітична діяльність і позиціонування американців

¹¹¹Никольская Т. Особенности развития протестантского самиздата в СССР (1960е – 1980е гг.) // Богословские размышления / Спецвыпуск «Реформация: восточноевропейские измерения». – 2016. - №17. - С. 134-136.

¹¹²Винс Н. Рубежи детства. – Луцк, 2013. – С. 141-142.

¹¹³Френч Э. Майкл Бурдо и Центр по изучению религии и коммунизма в контексте защиты религиозной свободы(1959–1975) // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. - 2017. - № 1. - С.219-220.

¹¹⁴ Там само. - С.221-226.

включає в себе сприйняття своєї нації як носіїв правди, справедливості і свободи, на противагу Радянському Союзу.¹¹⁵ До того ж уже проведені дослідження, які доводять, що американський уряд всередині ХХ століття використовував релігійний аспект для мобілізації та згуртування нації.¹¹⁶

3.3 Дихотомія спротивів

Аналізуючи пристосування до системи зареєстрованих общин пересічних віруючих баптистів, варто використати модель щоденного спротиву.¹¹⁷ Їх не влаштовують утиски їх прав та свобод. Але ці люди не готові іти на відкритий конфлікт, адже вони знають якими силовими важелями система може ними керувати. Зазвичай це сімейні люди, чиє виховання не базувалось на свободолобності американців. Імовірно, вони пережили війну. До того ж варто враховувати їх релігійні погляди: віра в Бога і передвизначеність відграє важливу роль у щоденних практиках, а Біблія говорить, що служіння Богу і конфлікти з владними інституціями мало сумісні. У них є діти, яких потрібно годувати, яким потрібен батько чи мати на свободі. Та і в джерелах у всіх заявах та проханнях ці релігійні люди асоціюють себе з радянськими громадянами, вони наводять докази, що працюють у колгоспі, наприклад. І що не хочуть боротися, а лише отримати те, що їм по праву належить як громадянам держави з декларованими демократичними можливостями. А від проблем, психологічного тиску вони абстрагуються за допомогою тих же релігійних практик і спілкування у колі однодумців.

Члени Оргкомітету з молодих років перебували у середовищі, де цінувалося дотримання релігійних поглядів і Біблійних догм. Це ідейні люди, готові відстоювати те, в чому переконані і що для них істинно. Зі спогадів

¹¹⁵ Див за: *Белякова Н.* Церкви в холодной войне. Введение. // Государство. Религия. Церковь. – 2017. - № 1(35). – С. 8.

¹¹⁶ Там само – С. 9.

¹¹⁷ *Шліхта Н.* Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.. – Харків, 2011. – С. 26.

Наталії Вінс можна зрозуміти, що Георгій передавав свої власні цінності дітям. Це посприяло тому, що вона також обрала шлях служіння і займалась складною та небезпечною справою – самвидавом, за яку передбачалася кримінальна відповідальність.¹¹⁸ Саме така «жертвна» діяльність і є прикладом «дійсного протесту». Через це матеріали, які публікувалися в бюлетенях Спілки родичів-ув'язнених (про який згадаємо в наступному розділі) отримували широкий резонанс на Заході та привертали увагу правозахисних установ. Звернувши увагу на риторику Статуту Ради церков, можна пересвідчитися, що права людини і її волевиявлення для її очільників є основними у діяльності. Часто члени релігійної опозиції переховувалися, перебуваючи щодня під загрозою арешту.

Погляди і ціннісні орієнтири, особисті якості визначали поведінку представників обох моделей спротиву. Щоденний спротив більш лінійний, сталий, «дійсний» - стихійний, стратегічно вмотивований, емоційний. Згідно цього можна висловити припущення, що саме поєднання обох моделей в релігійному середовищі забезпечило так зване «безперервне існування церкви»: не дозволило, аби усіх представників релігійної спільноти було фізично знищено (громади співпрацювали, видозмінювались, але продовжували традицію), а також робило можливим внести якісні зміни в релігійний рух, отримати додаткові права та свободи (завдяки відданості представників «дійсного спротиву» своїм поглядам навіть перед загрозою смерті).

¹¹⁸ *Вінс Н.* Рубежи детства. – Луцк, 2013. – С. 134-135.

Висновки

Проаналізувавши висвітлення питання діяльності релігійних громад у радянський період, ми дійшли висновку, що здебільшого його дослідження перебуває на «постархівному» етапі. Розгляд соціологічно-політичних явищ та проблем знаходиться на початковому етапі. Нашим завданням було відійти від усталеної методології та розглянути процеси життєдіяльності общин під іншим кутом.

Контроль над діяльністю протестантських громад, зокрема євангельських християн-баптистів в цілому вписувався у загальну політичну систему, створену урядом Радянського Союзу. Але також мав свої особливості, враховуючи різні чинники. Антирелігійна кампанія 50-60-хх рр. вчинила розкол у деномінації євангельських християн-баптистів, які від початку XX століття прагнули об'єднання. Так виникло офіційне представництво (ВСЄХБ) і опозиційний рух (Оргкомітет, що трансформувався в Раду церков). Ми детальніше розглянули фактичну причину незгоди – скликання всесоюзного з'їзду євангельських християн-баптистів, на який були розбіжності у поглядах. Для цього важливим було проаналізувати проблеми, які виникали у громаді та призвели до виокремлення опозиції, що виступала за необхідність організації такого з'їзду.

На діяльність офіційного представництва баптистів впливало пряме підпорядкування органам центральної влади, які застосовуючи тактику «ситуації, в якій можна домовитися», використовували ВСЄХБ у політичній тактиці в умовах холодної війни: у певних питаннях йшли на поступки баптистам, але в цілому залучали ВСЄХБ до формування гарного іміджу Радянського союзу. Громади ВСЄХБ були членами міжнародних протестантських об'єднань, приймали у себе закордонні делегації, не піднімаючи правозахисних питань радянських християн.

ВСЄХБ надавала детальну звітність про ситуацію в общинах, списки членів. При цьому у віруючих були встановлені чіткі обмеження на певні

аспекти релігійного волевиявлення. Свою незгоду з приводу ситуації, в якій вони знаходились, виражали по-різному: за допомогою щоденного спротиву (петицій, заяв, скарг, обговорень) та «дійсного» - відкритим протистоянням, що також супроводжувався написанням «листів у владу», але вже радикальнішого змісту і з висуванням вимог. Представниками останніх стали прихильники Оргкомітету, які за допомогою ініціативи з'їзду мали намір вирішити проблеми і покращити становище віруючих, взявши участь у спільному обговоренні. Оскільки досягнута мета не була – за допомогою радянського керівництва був проведений показовий з'їзд, який не мав достатньо представництва та повноважень впливу на політичну ситуацію.

У результаті було прослідковано причину поглиблення розколу та розрізнення діяльності обох рухів євангельських християн-баптистів. Хоча спроби примирення були, але ми дійшли висновку, що враховуючи закономірність у прояві та ставленні до різних ситуацій протягом досліджуваних років, воно було неможливим через протилежні ціннісні установки, на основі яких рухи об'єднувались.

Упровадження нових антирелігійних постанов тільки поглиблювало розкол. Визначальними стали події 1966 року, коли були арештовані очільники Ради церков, що тільки закріпило погляди та позицію обох рухів стосовно влади. На цей момент опозиційний рух стає достатньо організованим, аби проводити свою діяльність у підпіллі, не припиняючи проявів «дійсного» спротиву.

Взявши до уваги різні підходи і тактику представників релігійних общин, які вдалося виокремити досліджуючи представлений матеріал, ми виявили дихотомію спротиву всередині представництва євангельських християн-баптистів. Основна протилежність – застосування різних виявів спротиву: щоденного та «дійсного».

Члени громад ВСЄХБ через вплив свого світогляду, моральних та життєвих установок проявляли незгоду «легальними» методами, ототожнюючи себе з радянським суспільством і громадянством, намагаючись пристосуватися до системи. Прихильники оргкомітету, беручи до уваги ті ж аспекти, мали протилежний погляд, а тому вважали за потрібне відкрито проявляти незгоду політиці Радянської влади, що і проявлялося в їх діяльності. Вони привертали увагу до правового положення релігійних громад не лише представників УРСР і СРСР, але і християнської спільноти в цілому у світі.

Зважаючи на дану дихотомію можна висловити припущення, що саме така стратегія поведінкового розподілу і дозволила мати місце такому явищу як «безперервне існування церкви». Представники щоденного спротиву лінійністю та тяглістю покрокової боротьби дозволяли зберігатися релігійній традиції в умовах реакції та терору, а представники «дійсного» спротиву своєю цілеспрямованістю, стихійністю та акумулюванням сил у певний момент робили певні злами у політично-правовій ситуації, в якій перебували релігійні громади.

Для отримання ґрунтовніших підтверджень даних висновків слід глибше дослідити конкретні прояви діяльності на основі детальнішої методології та з використанням більшої різноманітності джерел, долучивши передусім більшу кількість еґо-джерел, які покажуть різні точки зору, а також долучивши додаткові інструменти соціологічної методології.

Список джерел та літератури

Джерела

Неопубліковані

1. Центральний державний архів вищих органів влади (ЦДАВО). – Ф. 4648. Уполномоченный Совета по делам религий при Совете Министров СССР по Украинской ССР. – Оп. 2. – Спр. 412.
2. Центральний державний архів вищих органів влади (ЦДАВО). – Ф. 4648. Уполномоченный Совета по делам религий при Совете Министров СССР по Украинской ССР. – Оп. 2. – Спр. 413.
3. Центральний державний архів вищих органів влади (ЦДАВО). – Ф. 4648. Уполномоченный Совета по делам религий при Совете Министров СССР по Украинской ССР. – Оп. 2. – Спр. 415.
4. Центральний державний архів вищих органів влади (ЦДАВО). – Ф. 4648. Уполномоченный Совета по делам религий при Совете Министров СССР по Украинской ССР. – Оп. 2. – Спр. 453.
5. Центральний державний архів вищих органів влади (ЦДАВО). – Ф. 4648. Уполномоченный Совета по делам религий при Совете Министров СССР по Украинской ССР. – Оп. 5. – Спр. 19.

Опубліковані

1. *Винс Н.* Рубежи детства. - Луцк: РТ МКФ «Християнське життя», 2013. - 152 с.
2. История евангельских христиан-баптистов в СССР. – Москва: ВСЕХБ, 1989. – 618с.

Історіографія

Монографії

1. *Войналович В.* Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років: політологічний дискурс. – К.:Світогляд, 2005. – 741 с.
2. *Савинский С.* История русско-украинского баптизма. – Одесса, 1995. – 128 с.
3. *Шліхта Н.* Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.. – Харків: Акта, 2011. – 465 с.

Статті

1. *Белякова Н.* Церкви в холодной войне. Введение. // Государство. Религия. Церковь. – 2017. - № 1(35). – С. 7-18.
2. *Бондарчук М, Даниленко В.* Особливості релігійної ситуації в УРСР (середина 1950-х – перша половина 1960-х рр.) // Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. – 2012. – № 3.33. – С. 166-180.
3. *Вільховий Ю.* Розвиток протестантських церков в Україні після Другої світової війни /Вітчизняний євангельський протестантизм: історія, досвід, проблеми // Українське релігієзнавство. – К.: УАП, 2011. – № 58. – С. 125-135.
4. *Маслова И.* Совет по делам религий при совете министров СССР и Русская Православная Церковь (1965 - 1991 г.г.) // Отечественная история. – 2005. – № 6. – С. 52-56.
5. *Неволин М.* Конфликт в Союзе ЕХБ // Богословские размышления. – 2006. – № 7. – С. 101-116.
6. *Никольская Т.* Особенности развития протестантского самиздата в СССР (1960е – 1980е гг.) // Богословские размышления / Спецвыпуск

- «Реформация: восточноевропейские измерения». – 2016. – №17. – С. 131-140.
7. *Панич Е.* Секта или церковь? Определение и самоопределение евангельских христиан-баптистов в условиях позднего советского времени // Богословские размышления / ДХУ. – 2013. – С. 259-276.
8. *Панич Е.* Дети и детство евангельских христиан-баптистов в условиях позднего советского времени (1960-е - 80-е годы) // Богословские размышления. – 2012. – № 13. – С. 127-154.
9. *Панич О.* Міжнародна діяльність евангельських християн-баптистів в умовах радянської політики державного атеїзму (1960-1980-ті рр.) // Український історичний журнал. – 2017. – № 5. – С. 72-90.
10. *Панич О.* Євангельські християни-баптисти в СРСР після Другої світової війни: огляд історіографії / Вітчизняний евангельський протестантизм: історія, досвід, проблеми // Українське релігієзнавство. - 2011. - № 58. – С. 136-148.
11. *Панич О.* Міф про баптистів у радянському суспільстві 1950-1980-х рр.: марновірство і пропаганда // Український історичний журнал. – 2011. – №3. – С. 123-142.
12. *Потапова Н.* Политика советского государства в отношении церкви в 1940–1980 гг. (Нормативно-правовые основы регулирования) // Ленинградский юридический журнал. – 2007. – № 4. С. 166-178.
13. *Френч Э.* Майкл Бурдо и Центр по изучению религии и коммунизма в контексте защиты религиозной свободы(1959–1975) // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. – 2017. – № 1. – С.216-243.